

ROSA PLANAS

EL TEMA DE LA FAM A LES RONDALLES DE MOSSÈN ALCOVER

1. Introducció

La història d'un poble va més enllà dels seus esdeveniments polítics, econòmics i socials. Sens dubte, la supervivència dels pobles europeus va intrínsecament lligada a la història de les seves profundes depressions econòmiques i als llargs períodes de fam que aquestes ocasionaven. No debades, la moderna historiografia s'ha preocupat més del fet quotidià, del viure de cada dia, de les necessitats, quasi mai cobertes, de la gent que lluitava per sobreviure en un ambient hostil i en unes condicions precàries, que d'altres fets èpics o militars que abans fornien la història. La fam, per la seva dimensió èpica i per la seva profunda relació amb tot allò que culturalment ha conquerit el poble, és un tema important, per no dir el més important a l'hora d'avaluar la forma amb què un país s'ha encarat amb el seu destí. De les reaccions i solucions que aquesta provocà hom pot confegir el tarannà d'un poble, la seva manera peculiar d'entendre l'estigma que s'ha gravat indeleblement en llur inconscient. La fam i l'univers que l'enrevolta és el tema del present treball, tot partint de la realitat de les rondalles recopilades per mossèn Alcover. Aquestes narracions, intemporals al temps que reveladores del que ha estat un passat més o menys immediat, manifesten ben clarament quins han estat els temors, les angoixes i també les fantasies i esperances que el poble mallorquí ha edificat entorn de la seva fam i de la por que aquesta li provocava.

Jean Delumeau (1978) (1) descriu com una de les paüres més angoixants de l'occident cristià, el terror a morir-se de fam. Quan hom repetia el Pare Nostre, es fixava molt bé en allò de "*el pa de cada dia*", i el rei, o les autoritats que el representaven, eren entesos en la mentalitat del poble com éssers nutricis, de qui depenia la pervivència dels més pobres. La manca de gra i d'altres aliments bàsics eren l'avantsala de les epidèmies i de la mort. Endemés, la fam provocava la crisi de tota mena de civilització i també de l'esperit religiós de l'home. Així en temps de carestia, la gent arribava a qualsevol extrem: canibalisme, necrofàgia, i d'altres extremades solucions. Trontollava doncs, l'estat, la moralitat i la religió, per romandre la gent en esglaons psicològics propers a la follia i a la desesperació.

2. El problema de la fam en la història de Mallorca

Des que l'illa fou conquerida per Jaume I (1229), Mallorca ha conegut períodes de prosperitat però, més sovint, èpoques de depressió econòmica i temps de veritables caresties i fam. L'any 1374, per manca de blat, es fabricava pa de mestall i d'ordi tot sol, que era venut amb taxes a les famílies. Segons testimoni d'un notari, la gent queia morta de fam pels carrers. La falta de cereals fou un mal endèmic de l'illa. El segle XV conegué pestes, disminució de la producció agrícola, immobilització de capitals, guerres i altres circumstàncies que provocaren més d'un període de gran necessitat. A principis del s.XVI, l'Església dispensà de l'abstinència i del dijú, ja que la població vivia en una quarisma obligada a causa de la falta d'aliments. A mitjans d'aquest mateix segle la necessitat fou tan greu i massiva que hom temé una migració de proporcions gegantines o bé una revolta. Finalment, Felip II autoritzà la importació de blat.

Al s. XVII, l'any 1648 fou conegut com "*l'any dels tresets*", perquè els homes rebien diàriament 2 panets de cinc unces, i les dones i els nins, 1. El segle XVIII no començà molt millor, el 1703 no es trobava blat a cap preu. Durant el període de 1711 i 1712, a la mala collita de blat s'afegí la immigració de moltes famílies a conseqüència de la Guerra de Successió. A Palma i a les viles la falta de pa provocà motins on intervingué l'exèrcit. No obstant això, la fam més rigorosa del segle fou la que abastà de 1748 fins al 1750. La gent menjava herba i no podia treballar per manca de forces. A Palma, més de 5000 pobres demanaven pels carrers, molts d'ells vinguts de les viles, que quedaren quasi despoblades.

El segle XIX començà pràcticament amb la Guerra de la Independència (1811-12) i altra volta, la fam. Un deficient conreu dels camps, a causa dels alistaments militars, la sequera de 1811, l'escassa collita i una forta immigració de Catalunya, feren que pels carrers de la ciutat es vessin pobres mendicants. A les autoritats no els quedà altre remei que distribuir "*sopa econòmica*". Tampoc no començà gaire bé el nostre segle, la Gran Guerra produí una gran alça de preus i falta d'aliments. L'any 1919 mancava el pa i els forns de la ciutat foren saquejats. La guerra civil espanyola i, encara més, la postguerra (1940-1952) féu que escassejassen els aliments: farina, patates, arròs, oli, sucre... Moltes famílies passaren fam mentre d'altres s'enriquieren amb l'estraperlo. Es pot dir que amb el final de la postguerra i amb la revolució turística la fam ha estat desterrada de Mallorca, malgrat això, bosses de pobresa que creixen entorn de les principals ciutats de l'illa palesen l'existència d'un fantasma que gairebé mai no s'esvaeix del tot (2).

3. La fam: concepte i definició

El Diccionari Català-Valencià-Balear, defineix el concepte fam com “1. *Ganes intenses de menjar. “Tenir fam”; “Patir fam” [...] estar mancat de les coses necessàries per a viure*” (3). La imaginació popular ha vestit amb abundosa adjectivació el mot, “fam canina”, “fam de cadell”, a més nombroses locucions i refranys recreen comparances, hipèrbol·les, metàfores, que incideixen força sobre l'angoixa que provoca l'estat de manca. El nostre poble té diversos mots per expressar la necessitat de menjar, a més del ja anomenat, d'altres paraules gairebé sinònimes, redonden sobre el mateix concepte: gana, rusca, talent. Així, hom diu “matar la gana” quan comença a menjar, tot esperant omplir-se bé. I aquell qui té molta rusca, és qui pateix molta fam.

FAM és terme genèric, ampli i abstracte; GANA implica voluntat i té un significat més heterogeni, RUSCA igual que TALENT sembla quasi argot, eufemisme o onomatopeia, desfressa d'allò major que implica la temuda paraula que és substituïda. Aquests tres eixos (abstracció, voluntat i eufemisme) conformen les bases de la reacció popular envers el problema. Sobre ells construirà les seves respostes, tan lingüístiques com culturals, i bastirà la seva defensa intel·lectual, moral i imaginativa.

4. La fam a les rondalles

1.- Els protagonistes de la fam

Les rondalles, a més del seu caire imaginatiu i literari, són sens dubte un document històric i etnogràfic de primer ordre. Podem trobar en el seu doll immens referències directes a com era la vida dels nostres avantpassats, una vida molt més propera a la naturalesa que la que gaudim avui, però també farcida de riscs i on els perills i la simple supervivència eren molt més palesos. Els protagonistes de la fam a les rondalles són aquells personatges que esmentats, una i altra vegada, sobresurten d'entre les línies del conte per exposar, amb tota la nuesa que recrea el llenguatge popular, el seu estat de misèria i la seva necessitat del més essencial. Aquests personatges, famolencs i propers a la desesperació, són gairebé sempre els mateixos. N'ocupen el primer lloc (quantitativament parlant) els *víduos i les vídues*, que en nombre molt elevat, són els primers protagonistes de la fam:

“Això era una viuda que tenia una fia que li deien Catalineta. No tenien a on caure mortes, i un dia que sa fam les açava...” (Es Negret, VI, 59)

Aquest i d'altres fragments són representatius d'aquest col·lectiu protagonista de la fam. En primer lloc, podem dir que són el principi de moltes rondalles meravelloses, i que aquesta introducció de pobresa i fam és el preludi de circumstàncies extraordinàries que canviaran la sort dels condemnats. Tot seguint V. Propp ens trobaríem en la funció inicial, que obre la narració. En segon lloc, cal ressenyar que es tracta quasi sempre d'un víduo/vídua que no pot alimentar la seva família, normalment constituïda per tres infants, de vegades poden ésser més, per arribar fins a dotze. Aquests víduos/vídues han de vendre tot allò de valor que encara els resta i això no és suficient per poder sortir de l'estat de manca. Normalment no tenen feina, o si la tenen, no és retribuïda suficientment per poder menjar. S'alimenten d'allò que la terra els dóna que sol ésser ben poc, o de la caritat dels altres. Quasi sempre l'estat d'extrema necessitat els fa emigrar, partir tot cercant una sort millor que la que tenen. El segon grup protagonista (com sempre, ens referim en termes d'ordre quantitatiu) són les *famílies*. És a dir, la cèl·lula social formada pel pare, la mare i els fills. Les famílies viuen la seva fam amb unitat, afectant per igual a cada membre, i això es reflecteix en nombroses rondalles que tenen com a protagonistes famílies senceres que pateixen juntes una situació de misèria que els aboca, en la majoria dels casos, a la separació i a la recerca d'una sort individual que els permeti sortir a tots de la pobresa:

"Això era un pare i una mare, de Sòller, que només tenien un fill, que nomia Pere. Vos asseguro que anaven primos de lloc i que se'n florïa poc de pa, dins aquella casa. Però heu de creure i pensar que tanta corredissa de rates arribaren a sentir per dins sa panxa i tant los petxucà sa talent..." (En Pere de la bona roba, IV, 5).

El tipus de família que passa gana no és homogeni, es tracta tant de famílies nombroses com de famílies amb un sol fill, fins i tot, matrimonis sense cap descendent. El que sí palesen les rondalles és el fet de la fam com una situació força habitual entre les classes mitjanes i baixes, una fam que quasi sempre forçava a l'abandonament del nucli familiar per cercar una vida millor. En el tercer grup trobam, amb igual incidència, els *vells/velles famolencs* i els *animals*:

"Un dia que sa fam l'alçava an es pobre vei, li vengué aqueixa idea..." (Na Juana i la fada Mariana, VI, 37).

"... fins que un dia topa una doneta vèia que li demana almoïna dient-li que feia set dies que no havia tastat res nat del món" (Sa llampria meravellosa, VIII, 33)

Pel que fa als *vells/velles* (jais/jaies) de les rondalles cal dir que, de vegades, es tracta de fades o personatges màgics que posen a prova els protagonistes actius del conte. Mitjançant la seva pobresa miren de desenvolupar el sentiment de caritat envers les necessitats dels més pobres. Si el protagonista ni se'ls mira de cara probablement no arribarà a bon port en les proves que l'esperen, contràriament, si els ajuden, aquests els faran present d'algun do extraordinari que els permetrà superar totes les dificultats. Malgrat aquest caire simbòlic que indubtablement posseïxen aquestes persones, els vells i velles de les rondalles, en un nivell no al·legòric, són protagonistes principals de la fam. Possiblement, les condicions de vida d'aquestes persones grans, que quedaven sense família, devien esser molt precàries, fins l'extrem d'arribar a morir de fam i necessitat pràcticament enmig del carrer o del camp.

Pel que fa als *animals* hem recollit aquests fragments il·lustratius:

"... un llop que anava prim de panxa ferm..." (Es llop i s'oveia, XV, 59)

"... en no esser una cuseta que tenien, més magre que un garrot" (Es fii des pescador, II, 58)

Si bé, en certes ocasions, les rondalles d'animals vénen a ser faules on els animals parlen i es comporten com els humans, i per tant, posseïxen les seves mateixes necessitats (fam inclosa), també tenim exemples d'animals en rondalles on no són els protagonistes, sinó que apareixen circumstancialment i de forma anecdòtica. En ambdós casos es palesa, a més dels maltractaments físics, que els animals eren els darrers a l'hora de menjar, que vivien de les sobrances de la taula, que no eren moltes, i d'allò que es podien procurar quan ningú els vigilava. La situació dels animals com la dels grups humans menys afavorits era gairebé tràgica. El següent grup en importància dintre del tema que tractam el constitueixen els *soldats*:

"Això era un soldat qui després de deu anys de servici, l'enviaren a ca seva just amb un pa de municció..." (Un soldat que havia servit deu anys, IV, 36)

"Això era un soldadet de Marina que va servir el Rei coranta anys (...) No en vulgueu sebre més: l'abreviaren just amb quatre doblers i un pa" (Es soldat de Marina, IX, 79)

Aquests començaments de rondalla, on el protagonista principal és un soldat que ha servit fidelment al Rei, i que per tota compensació no rep ni l'ajut necessari per tornar a ca seva, palesen la injustícia social existent aleshores. El soldat no rebia res a canvi del seu servei, naturalment els soldats provenien de les classes més humils i l'exèrcit no els

allunyava de la misèria en què continuaven una vegada acabaven de servir. El següent grup de protagonistes de la fam el formen els *menestrals* i *artesans*:

“Això era un picapedrer que guanyava set sous de jornal, i res li bastava; se moria de fam” (St. Vicenç Ferrer i un picapedrer que guanyava set sous de jornal, V, 123)

“... a ca seua no hi havia recordança de què baguessen acabada mai sa talent primer que es pa... se sentien morts de fam (Pescadors)” (Es fii des pescador, II, 59)

Pel que es dedueix de les citacions, els artesans i menestrals guanyaven molt poc i treballaven molt, sovint el que guanyaven no els bastava per poder alimentar-se, la qual cosa també provocava l'abandonament de llurs cases i professions tot recercant un ofici millor que els pogués alleugerir la misèria. Per acabar, i ja quantitativament distanciat dels grups abans esmentats, tendríem també, els *estudiants*, els *infants* i els *pobres*.

Els estudiants:

“Això eren uns quants estudiants de la sopa que un dia que no havien bagut de mester escura-dents, perquè no els era passat res p'es canyó en no es-ser s'aire de s'alénar...” (Estudiants de la sopa, XIV, 80)

L'estudiant, per la seva condició no activa, era subjecte de fam i això queda ben reflectit en la nostra rondallística.

Molt poques vegades trobam a les rondalles referències als infants com a col·lectiu, evidentment feien la vida dels majors, treballaven i menjaven quan podien sense que això representàs per a la societat cap greuge moral. De tota manera, hem trobat una rondalla on s'especifica hé el que passava en temps de fam amb els al.lots:

“Un any de molta fam tenia un tai d'al.lotellots molt dastres i cap-es-florats. Else feia espedregar es sementers, i no hi havia qui los manejàs: ni estaven p'es majoral ni per l'amo i aferraven allà on porien: li robaven ous, gallines, coloms, fruita tota sa que trobaven, i fins i tot es tabac” (L'amo de So'n Cardaix fa sortir el dimoni a un estol d'al.lotellots, V,149)

Generalment, les rondalles tampoc es refereixen als pobres com a col·lectiu, sinó més aviat passen de llis sobre el fet de la pobresa genèrica. Malgrat això, podem esmentar un fragment on hom parla dels pobres com a grup:

“... la Reina en tengué un, de nin, i li posaren de nom Bernadet. I tots es pobres, bala a Cal Rei! Era carreró fet, i a tots los donaven sa barcella de farina, sa setria d'oli i s'olleta de mel, porque fessin bunyols i brufassin En Bernadet” (L'amor de les tres taronges, III, 56)

Amb aquest recompte, hem situat els que hem anomenat els protagonistes de la fam a les rondalles. Ens podríem estendre més sobre les circumstàncies d'aquests grups que, sense esser marginals, vivien en una precarietat absoluta i depenien del dia a dia per a subsistir. La quantitat de gent que malmenjava era molt nombrosa, i la que podia arribar a morir a causa de la fam no era poca.

II. Dites, fets i tradicions relacionats amb la fam

Dintre del corpus rondallístic recopilat per mossèn Alcover trobam refranys, tradicions i al·lusions de tota mena relacionats directament amb la fam i, per extensió, al fet de poder menjar. En la mentalitat del poble, el menjar (i més si es menjava tres vegades al dia: berenar, dinar i sopar) era considerat com a signe inequívoc d'un estatus, que hom identificava amb la classe burgesa: “*sa vida de burguès: menjar i beure, i no fer res*” (En Gostí lladre, II, 97). Els anys de fam eren suportats de forma molt desigual per aquells que vivien sempre al caire de la misèria. Així, en èpoques d'escassetat, no mancaven les gloses i cançons que tenien com a únic protagonista la manca de queviures i la necessitat en què vivia i moria una gran majoria de la gent.

Les pròpies rondalles admeten i declaren aquests anys especials on la situació de pobresa, agreujada per la sequera, feia estralls: L'amo de So'n Cardaix fa sortir el dimoni a un estol d'al·lotellots, V, 149. D'aquesta gran valoració que hom feia del fet de disposar d'aliments sorgeixen tradicions com la del *Canet de Sant Llätzer*.

“*Si per fora vila un no es pot acabar es pa que du i no veu cap pobre per donar-l'hi no l'ha de tirar mai, sinó deixar-lo damunt una roca o dins un forat, pes canet de St. Llätzer... idò diuen que aquest canet es vespres se'n va per ací i per allà i aplega tots aquests bocins de pa que li deixen, i així té més bona saliva per llepar aquelles nafres.*”

I n'hi ha d'altres que es creuen que, en lloc de llepar-les-hi a St. Llätzer les hi roega, i li deixen es bocins de pa perquè se n'asacii i deixi anar tal roegadura” (Es canet de Sant Llätzer, V, 91).

Aquest costum és una mostra que el menjar, per insignificant que fos, no havia de tirar-se mai, ja que sempre hi podia haver algú de més

necessitat que se n'aprofitàs. Encara avui perdura en els pobles la creença de què tirar el pa és un pecat. Per altres al·lusions es dedueix que hi havia una gran divisió entre els qui menjaven cada dia i aquells que només ho feien quan podien. També era palesa la creença que els qui havien passat misèria i en sortien després no volien saber res d'aquells que encara la patien:

“... *En Juan se serà mort o la fa tan curta com noltros o ja no hi pensa si ha tenguda sort, per allò de que es berenats no coneixen es dijuns*”. (Tres fills de viuda, XXII, 76).

També resulta alligador que els encanteris i altres classes de màgia es realitzassin mitjançant aliments. Sembla per tant, que era més fàcil entrar a la gent per la boca que per qualsevol altre mitjà. Un exemple d'això ho tenim en el *mal-bocí*:

“*es mal-bocí eren coses de menjar (confits, dòlces, pomes, figues, prunes i brolleries per l'estil) que bruixes i bruixots donaven an es que volien influenciar en tal o tal sentit. Aqueixes coses de menjar en què consistia es mal-bocí, se veu que casi sempre duien substàncies tòxiques o nocives que atacaven es sistema nerviós, produint xaltacions i desvarietjos i trastorns mentals de tota casta.*” (En què consistia es mal-bocí, i ses castes que n'hi havia, V, 141).

Es mirava molt prim també a l'hora de fer negoci, perquè qualsevol aliment que hi prengués part en l'elaboració d'un producte era prou car com per fer desequilibrar el guany. Per això tenim la cèlebre tradició de *Na Peix Frit*, a la qual no li anaven bé els negocis per no tenir en compte aquest fet:

“... *i es guany que noltros hi porem fer per bé que mos espirrem, és com es de Na Peix Frit, que hi posava s'oli, i el venia an es mateix preu que cru*” (¿Val més matinejar que a missa anar? III, 14).

III. *La màgia i la fam: la màgia com a solució*

En moltes de les rondalles que podríem classificar de meravelloses, per tant que hi succeeixen aventures extraordinàries i els protagonistes semblen portats per un destí superior que els condueix (mitjançant personatges o objectes màgics) cap a una realització personal, hi podem trobar solucions també extraordinàries al problema de la fam. Són nombroses les rondalles que comencen amb uns protagonistes despro-

veïts del més essencial per viure, fins i tot el menjar de cada dia, i que, a través de llur vivor i una sort protectora esdevindran rics i plens. La màgia doncs, es converteix en una solució per a la fam tan física com psíquica. Aquesta màgia sovint s'encarna en un objecte meravellós que escomet la missió d'alimentar els herois. Aquests objectes poden ser de diversos tipus: un canyemet, un anellet, un garrot, una corretja, ... Objectes animats o éssers sobrenaturals: una orella de frare, ombres, ... Segons M.Pau Janer, la "*animització dels objectes és característica de la nostra primera infantesa i també dels pobles pre-literaris per als quals no hi ha una línia clara que separi els objectes dels éssers vivents, sinó que tot el que existeix es considera viu*" (Janer, 1992).

a) *Objectes inanimats*. - El més habitual és l'*anell*, anomenat quasi sempre mitjançant el diminutiu, sufixació que sol acompanyar els objectes màgics. A l'heroi famolenc li és regalat o bé se'l guanya per qualque bona acció. Aquest anell màgic té la virtut de fer comparèixer els aliments que l'heroi desitja amb la quantitat precisa i en el moment escollit. Aquest talismà l'assegura de no passar més fam i, per tant, és una de les solucions recurrents que la rondalla fa servir:

"Anellet!, que surta aquí a's mig una taula de bon cuncert, que per molt que rueguem, nu mus hu puguem acabar!

I a l'acte sortí una taula amb una partida de plats grans a caramull d'arròs engrogat, capons farcits, porselles rostides i llangonisses i botifarrons torrats. No vos dic res, En Pere i son pare i sa mare si s'hi abordaren i si en llevaren de concert des vent."(En Pere de la bona roba, IV, 6)

Sovint, l'heroi fa servir fórmules introductòries a l'acte de màgia. A la rondalla de S'Anellet es repeteix la fórmula i també el gest ritual, de fregar l'anell al temps que se fan servir les paraules preceptives. Per suposat, l'anellet és un objecte animat, que parla i respon:

"I ja es treu s'anellet, i ja li pega fregada.

-¿Què mana, mon amo? -diu aquella veueta dins s'anellet.

-¿Què man? -diu En Juan- Ja ho pots veure! Que tenc una fam que m'alça, i afretur de miques"(S'anellet, XVIII, 71).

Un altre dels objectes que pren vida per ajudar a menjar el seu amo és el *canyemet*, diminutiu de canyem, i que era una mena de pedaç de cuina que les dones feien servir per a netejar-se les mans, o sia, un davantal. El "canyemet" esdevé també a les Rondalles objecte màgic que alimenta:

"Canyemet, fés lo que saps fer, -toid'una hi surten damunt plats d'arròs, galls farciats i porcelles rostides" (Es canyemet, s'ase i sa serra-porra, III, 88).

També, però no tan abundants com els dels exemples esmentats abans, hi apareixen d'altres objectes màgics que fan sortir menjar, com per exemple, el *garrot*:

"-Idò mira, li diu aquell jai entregant-li un garrot. Vetací aqueix garrot, que té tal virtut que, sols que el posis en terra, te surt una taula, parada de tota classe de menjua" (Fruita fora temps: figues flors per a Nadal, X, 116).

O la *corretja* (Na Blancaflor, XIII, 81).

b) *Objectes animats*.- Malgrat en l'anterior grup hem vist com els suposats objectes inanimats en ocasions parlen i semblen tenir vida, la seva matèria és inorgànica i, si tenen vida, és mercè a la màgia. Els elements aquí ressenyats són orgànics, és a dir, o formen part d'un ésser viu o han estat vius alguna vegada. És el cas de l'orella de frare, o de les ombres. Aquests, constitueixen un grup ben nombrós que per ordre quantitatiu decreixent esmentaren tot seguit. Les *ombres* són ànimes que es posen a disposició de l'heroi per a servir-lo fidelment, i també per a alimentar-lo:

"... se'n vénen dotze ombres una duia una tauleta, una altra unes tovaietes i un torcaboquets, una altra un panet, una altra una cuiera, una forqueta i una guinaveta, una altra un saleret, una altra tres platets, una altra un tassionet, una altra una gerreta, una altra un platet d'olives, una altra una greixonereta de sopes, una altra un ou estrellat, i una altra un platet de figues seques" (La Bella Ventura o Es Ca Negre sense nas, XIV, 20).

"S'*orella des frare*" és l'altre objecte orgànic que convé esmentar, sobretot pel caire irònic que representa:

"Pega clavada a s'oreia des frare, i aquella veueta resplendí ben viu:

-¿Què mana mi amo?

-¡Que mos tregues una arrossada que jo i mu mare no la mos poguem acabar! I encara no ho bague acabat de dir, com zas! compareix clamunt sa taula una greixonera d'arròs engrogat, que ets àngels hi cantaven" (En Juanet Manent, XII, 37).

Fins aquí, hem vist com la màgia ofereix solucions a la fam, quasi sempre mitjançant objectes que són regalats per benefactors, o aconseguits per l'heroi a través d'una acció, i que permeten que una vida de

misèria es capgiri radicalment. Però no sempre és la màgia el remei a les situacions angoixants produïdes per la fam, sinó més aviat el que aquesta provoca és una fugida cap a l'aventura, aquest serà el tema que desenvoluparem en el paràgraf següent.

IV. L'aventura de la fam

A partir d'ara, ens situarem en un altre nivell de lectura. Si en el capítol anterior ens havíem fixat en la màgia com a solució de la fam, d'ací endavant estudiarem les reaccions que provoca i les diferents sortides que la saviesa popular hi troba, sempre des d'una concepció realista. Una vegada més, hem de recordar que les rondalles poden tenir i de fet tenen, igual que altres tipus de literatura popular, molts nivells de comprensió. Nosaltres, prescindint d'interpretacions exclusivament simbòliques, hem volgut situar-nos en una lectura gairebé literal, interessant-nos per allò que realment diuen i com ho diuen, emprant la clau de la FAM i l'estat de necessitat per assolir el desenvolupament d'una hipòtesi: la carestia com a impulsora de l'aventura, i com a element inicial en la recerca d'un futur millor. L'aventura de la fam s'inicia quan l'heroi i/o la seva família, cansats de mal viure, reaccionen davant la necessitat i decideixen d'emprendre una acció que provocarà el conflicte. Finalment, després de dissorts i angoixes, la història conclourà amb l'assoliment d'un estat superior al que tenien quan es començà la narració. Les reaccions davant la fam són nombroses i contradictòries, uns cops lògiques i d'altres desesperadament irracionals. A vegades aquestes solucions són, fins i tot, tràgiques, com el cas de la venda dels propis fills:

"Un dia que sa fam l'alçava, an es pobre vei, li vengué aqueixa idea: -No res, vendré sa fia, i així poré menjar"(Na Juana i la fada Mariana, VI, 37).

En d'altres ocasions, la reacció esdevé primària i reflecteix un estat primari de cultura, prendre la primera cosa que un troba per endur-s'ho a la boca, és la solució d'aquelles rondalles on l'heroi s'alimenta d'herbei o dels arbres fruitals que tenen més a mà:

"Això era una viuda que tenia una fia que li deien Catalineta. No tenien a on caure mortes, i un dia que sa fam les alçava, d'apurades que es veien, s'aborden a uns cirerers que trobaren, carregats de cireres..."
(Es Negret, VI, 59).

A vegades, l'heroi de la rondalla cerca l'ajut de l'autoritat (repre-

sentada pel Rei o pel Batle), que quasi sempre es hurla de la misèria del necessitat, però que, finalment, acaba burlat per l'astúcia i l'enginy del protagonista. Aquest és el cas de la rondalla *En Salom i es Batle* (VII, 23), on tenim un exemple ben viu d'aquesta actitud. En el cas d'*En Pere Catorze* (VIII, 55) la solució que troben els pares del protagonista en veure que no el poden alimentar és encarregar la seva custòdia al Rei, qui se'n farà càrrec, en primera instància, d'associar l'heroi fins que aquest anirà a poc a poc desenvolupant activitats superiors.

Una altra sortida, tal volta la més convencional, és la venda de tot allò que hom posseeix, exemple que podem trobar a rondalles com *En Pere Beneit* (IX, 45). L'evasió, mescla de frustració alhora que solució imaginativa, també hi és present:

"Vaja! fumem-lo! Ja que no tenim pa, al manco assaciem-mos d'una mica de fum! Val més qualque cosa que no-res" (Es soldat de Marina, IX, 83).

També trobam la reacció irada, violenta, contra els famolencs per part dels qui tenen més, encara que no gaire. La formulació teòrica de què aquell qui no treballa no menja es constata freqüentment en el text de les rondalles:

"-¡A una altra porta en donen dos! diu En Pau. ¡Qui vol menjar que faça feina, com en faig jo! ¡No vui malcriar panxes vergonyants!" (En Juan des Fabiolet, X, 35).

La relació MENJAR/FEINA és molt present, qui no treballa no té, segons la mentalitat popular, dret a menjar:

"¿Que no saps que qui no fa feineta no menja coqueta, i qui no s'arrisca, no pisca?" (En Pere de sa vaca, XI, 45).

La fam, com hem vist abans, constitueix el punt de partida de l'aventura, i és l'inici del desenvolupament de l'estructura narrativa de moltes de les rondalles, segons l'esquema següent:

FAM — FUGIDA — AVENTURA — TRIOMF

El binomi FAM/AVENTURA és inseparable. La fam fa anar a "cercar aventura" i obliga els protagonistes a rompre amb llur cercle familiar i quotidià per iniciar-se en un viatge extraordinari que quasi sempre resultarà beneficiós, després, això sí, de passar per moltes proves i penes. La fam és el detonant que engega la màquina de la narració, que no és altra que la història d'una fugida cap endavant:

"Això era i no era un viudo de Manacor que tenia tres fiis que nomien Pere, Pau i Bernat. Eren més pobres que es ropit.

Se cansaren de dejunar per força, i abans que sa magror no los se fes seus i batessen es peus, un dia agafen son pare i li diuen:

- Mon pare, vós ja ho veis: fa massa temps que acabam primer es pa que no sa talent. No volem estar pus amb aquestes. Mos n'anam a trescar el món, veiam si trobarem qualche ventura" (Es Granotet, XIV, 35).

La reacció de la partida i de la recerca de la "ventura" tan sols és possible quan es tracta de protagonistes masculins, quan són dones les heroïnes, aquesta reacció és impensable. La dona roman a casa seva malgrat tot, i la misèria, a vegades, la porta a solucions desesperades, com per exemple vendre la cua:

"Mirau quina casta d'al.lota és, que, estant a la flor del món, té una vintena d'anys, i, essent sa coa, com sabeu, lo que més aprecien ses al.lotes, la s'ha taiada i l'ha venuda (uns cabeis rossos que li arribaven part davall es genois; l'ha venuda per donar menjar a sa mare!" (Es patró Pere, XVIII, 105).

En determinades circumstàncies, la solució immediata a la fam no és altre que el robatori, malgrat haver-hi la convenció tàcita que el robar no fa profit. De tota manera, aquesta és la reacció que adopten alguns protagonistes:

"Això era un pare que tenia tres fiis: En Miquel, En Biel i En Juan.

Com no tenien a on caure morts, son pare se n'anava a robar feixos de llenya, els venia, i d'allà menjaven, és a dir, pegaven qualche roec, porque ja se sap que lo robat no fa profit" (En Juanet i es cavallet conseier, XIX, 55).

5. Epíleg

Ens hem proposat un apropament a la problemàtica de la fam que, mitjançant els exemples exposats, pensam que resta suficientment establerta com una de les realitats temàtiques i argumentals més importants de la nostra rondallística. Els textos emprats s'han restringit exclusivament a les rondalles recopilades per mossèn Alcover i s'haurien de contrastar amb d'altres materials de la cultura popular, ja sien formes de la poètica com gloses, cançons, o de la narrativa. Amb això aconseguiríem confegir una visió més global del tema i ens permetria mesurar-ne la importància en termes absoluts. Cal dir també, que no ens ha preocupat tant l'anàlisi literària ni la folklòrica, en el sentit més estricte

dels termes, com el caire d'expressió de la realitat viva d'un passat que, si bé matisat per l'entorn del conte meravellós, pensam que constitueix un dels missatges clars de la nostra rondallística. Per a mi, el teixit de la rondalla s'ha brodat amb l'agulla de la fam, entenent la paraula en el seu significat més abstracte i genèric. Pensam doncs que si algun valor pot tenir aquesta aportació és en aquest sentit.

Maria Rosa Planas Ferrer

NOTES

¹ J. DELUMEAU, *El miedo en Occidente*, Taurus, Madrid, 1989.

² P. XAMENA FIOL, *Història de Mallorca*, 1978.

³ ALCOVER-MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols, Palma de Mallorca, 1985.

* Totes les citacions de les rondalles pertanyen a l'edició en 24 volums de *Rondaies Mallorquines d'en Jordi des Racó*, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1989.